

Vizualitás és verbalitás között

Thimár Attila beszélgetései művészekkel

2. rész

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

A 2017 tavaszán a *Kortárs folyóirat Szavakon túl* című beszélgetéssorozatának vendége volt Batykó Róbert festőművész, Boros Mátyás képzőművész, grafikus, Falvai Máttyás író, Féner Tamás fotóművész, Halper László jazzgitáros, Hollós Ádám festő, Jász Attila költő, szerkesztő, esszéíró, Jurák Bettina táncművész, Oláh Dezső jazz-zongorista és zeneszerző, Szilágyi Csenge színművész, Térey János író, költő, drámaíró, műfordító, Vincze Ferenc író, kritikus, szerkesztő. A beszélgetéseket Thimár Attila, a *Kortárs folyóirat* főszerkesztője vezette. A beszélgetésből készült válogatás első részét előző számunkban közzeltük.

▼ **Mennyire nehéz a külföld felé eladni azt, amit csináltok? Él-e sztereotípa arról, hogy a magyar költő/író be van zárva a nyelvébe, külföldön senki sem érti? Eközben a táncos elmehet akárhova, ugyanúgy kell ott is táncolnia, ugyanazt látja ott is a közönség. Ugyanez igaz a képzőművészekre, a zenészekre is. Van-e és milyen a különbség a hazai és a külföldi befogadás között?**

✔ **Halper László:** A zene univerzális művészeti nyelv, és a jazz leginkább instrumentális. Végeztek kutatásokat, amelyek szerint a világon kultúrától, földrajzi helytől függetlenül ugyanaz a zene tűnik szomorúnak és vidámnak. Ha egy eszkimónak lejátszanak egy szomorú afrikai balladát, biztosan nem fogja vidámnak érezni. Ráadásul azáltal, hogy nagyon sok zenei kultúra keveredett, például a világzenében, már az sem lehet elvárás, hogy angolul legyen valami, míg a hetvenes, nyolcvanas években aki nem angol nyelvterületről származott, az is angolul énekelt. Lehet valami saját nyelven, ha azt a zene is alátámasztja – egy angolszász jellegű szám esetleg furcsán szól finnül, de ha abban van valamennyi finn vonatkozás a zene részéről, akkor már lehet akár finnül is. Mára az angol lett az internet nyelve, így ha az ember angolul tesz fel valamit, jó eséllyel értik is. A zene mindenképp nagyon hálás művészeti ág ilyen szempontból.

✔ **Falvai Máttyás:** Bár a nem verbális művészetek esetében grammatikai és szókincsbeli problémák nem adódnak, azért minden országnak, térségnek, azokon belüli szubkultúrának megvan a saját maga ízlése, ami tekinthető önálló nyelvnek. Ami jelen pillanatban Budapesten jól beágyazottan működik, az nem szükségszerűen fog működni Párizsban. Ez igaz szerintem a kortárs táncrea is: nyilvánvalóan nemzetközibb, eleve sokkal jobban utaztatható művészet, mint egy irodalmi mű, amit viszonylag nehézkes piacítani külföldön. De alapvetően itt is az van, hogy az éppen Magyarországon dolgozó, ide gravitáló alkotócsoportok körében van egy bizonyos egymásra hatás, ami mégis csak kialakít egy speciálisan magyarnak vagy közép-kelet-európainak mondható ízlésvilágot, és ez nem feltétlenül fekszik egy másik kulturális közegben. Persze előfordul, hogy éppen ez adja az unikális erejét egy magyar produkciónak külföldön. Adaptációs nehézségek tehát a nem verbális művészeteknél is lehetnek, és úgy gondolom, hogy a nem verbális művészet képviselőinek is ugyanúgy át kell verekedniük magukat az intézményi akadálypályán, mint adott esetben az irodalomnak, hogy egyáltalán kijussanak vagy fel tudják kelteni a figyelmet.

✔ **Jurák Bettina:** Magyarországon a kortárs tánc nagyon érzelmes. Technikás is, de sokkal hangsúlyosabb benne az emocionális kifejezés. Külföldön véleményem szerint inkább a technikára koncentrálnak a táncosok: ötöt forogni, nagyot ugrani... Aztán érkezik egy magyar táncos, eltáncolja a darabját, és mindenki sír a meghatottságtól, mert ők nem feltétlenül ehhez vannak szokva. Számomra nagyon pozitív, hogy itthon sikerült kialakítanom az elmúlt években azt, hogy meg tudom hatni az embereket. Külföldön nem minden esetben fordítanak erre energiát. Egyébként számos helyen nem is azt nézik, hogy mennyire vagy ügyes, mennyire hangsúlyos az előadóiásod, sokkal inkább azt, hogy épp egy japán vagy egy fekete táncos kellene nekik, és sokszor ez a döntő. Sosem lehet előre tudni, min múlik. Nekem problémám, hogy magas vagyok, ami táncosoknál nem mindig előny: ez a színpadon szépen mutat, mert nyúlánk is vagyok. De sok dolog számít, és minden együtt-

tes mást szeretne. Viszont a nyelv nem akadály külföldön, mert a balettgyakorlatok nevei franciául vannak, mindenhol így tanítják őket.

✓ *Térey János:* Engem az adminisztratív része nyomaszt végtelenül. Nonszensz, hogy te beszélj rá egy fordítót, fordítson téged. Nem is lehet. Rádadásul – ez nem titok – a külföldi megjelenések gyakran barterüzletek a kiadók között: én kiadok egy szlovén vagy egy lengyel szerzőt Magyarországon, cserébe ki fogják adni az én kiadóm sztárjait Ljubljanában vagy Varsóban. Azért jöttem el a Magvetőtől, mert láttam, hogy ez egy zárt kör, és ha nem hozod azt a bizonyos tízezer példányt Magyarországon, nincs az az isten, hogy bekerülj ebbe a körbe, nem fognak közvetíteni más országokba.

✓ *Batykó Róbert:* Szerencsére nem kell külön a külföldi piacra dolgoznom: egy nyitott globális világban élünk, amelyben a világhálón könnyen tájékozódhatunk. Angolul tudok kommunikálni, képes vagyok megértetni magam ezen a nyelven, de mindenhol az számít leginkább, hogy amit csinálsz, az mennyire köthető azokhoz a nemzetközi folyamatokhoz vagy érdekes új tendenciákhoz, amik vannak a világban. Abban sincs igazán különbség, hogy külföldön és itthon is elvárás, hogy a művész is sok energiát tegyen az alkotáson túl a kapcsolattartásba, kvázi dolgozzon a saját érdekében, és ne máshonnan várja mindig a segítséget. A residency programokon való részvétel például kiválóan alkalmas az úgynevezett networkingelésre.

✓ *Oláh Dezső:* Zenei szempontból Magyarország nagyon jó bölcsője egy nemzetközi produkciónak. A magyar közönség jó értelemben véve sokkal szigorúbb, mint a külföldi, jóval kritikusabb, jóval érzékenyebb. Ha egy magyarországi jazzprodukció elnyer díjakat, és sikeres itthon, akkor külföldön eljártssza ugyanezt a műsort egy jazzfesztiválon, a közönség pedig szétszedi a házat. Ijesztő is néha, hogy mennyire tetszik nekik. De Kodály és Bartók hazájában nagyon komolyak az elvárások.

✓ *Féner Tamás:* Természetesen elkötelezett galeristák nélkül a külföldi megjelenés – eltekintve az állami reprezentáció vitás értékű alkalmaitól – nem megy. Legalábbis nagyon-nagyon elvétve adódik csak alkalom. Elengedhetetlenül szükség lenne olyan, a hazai alkotók iránt elkötelezett kultúraközvetítőre, akinek ehhez kellő tudása, szakmai áttekintése, nemzetközi tekintélye van. Nincs ilyen. Nyertem valami díjat, csinálhattam egyszer Tel-Avivban egy kiállítást. Kint meg kellett rendeznem egy múzeumban, és az volt a nehéz, hogy mi balról jobbra olvasunk, ők pedig jobbról balra. Az egész anyagot meg kellett fordítani, és nem akart összejönni: ami eredetileg összenézett, ott szétfelé. Egy hétig szenvedtem a kiállítótérben, amíg sikerült elérnem, hogy a képi szöveg olvasható legyen, az üzenet átjőjön. Én egyébként nem nagyon ambicionáltam a külföldi jelenlétet, mert aránytalanul nagy fáradságba kerül. Látom, ahogy kollégáim a fél életüket rászánják egy külföldi sikerre, de ahogy megjelennek kint, és hazajönnek, ez el is múlik. Azt szoktam mondani, hogy nekem elég, ha én országszerte világhírű vagyok. Az én fotóim külföldön is javarészt magyar kiállításokon szerepeltek, amiknek számomra semmi jelentősége nem volt.

✓ *Jász Attila:* Az irodalom esetében a menedzserút működik: ha szerencséd van, akkor a kiadó megcsinálja neked, és Magyarország után elkezdik felépíteni a külföldi karrieredet, ha lehet. Ez a bejáratott út, és ha szerencsés vagy, a kiadód intézi a dolgot. A másik út, ha a szerző maga kezdi el megszervezni, hogy minél több nyelvre fordítsák le a művét. Ez is megfelel a mai mentalitásnak, kell egy kis menedzszerszellem is, ha érvényesülni akarsz. A fiatalok ezt már nagyon tudják. Többnyire a nagy számok törvénye érvényesül, ha elég kitartó vagy, előbb-utóbb bejönnek a dolgok. Nem biztos, hogy más országban olvasott, ismert szerző leszel, de az itthoniakat meg lehet bolondítani a külföldi siker szlogenével. És van a harmadik út: jó műveket kell írni, és előbb-utóbb – inkább utóbb – felfigyelnek rá a fordítók, megkeresik, aztán az alapján esetleg újabb fordítók. Legfeljebb a szerző ezt már nem éri meg. Ami nem baj.

✓ *Vincze Ferenc:* A külföldi kiadók köteteket vesznek meg, és ehhez egy elég erős és hangsúlyos kiadói háttérmunkára van szükség: kijaánlani, szinopszist készíteni, részletet lefordítani... Nagy befektetés, és nem feltétlenül térül meg. Általában angol, német, esetleg francia nyelven próbálkoznak, és ha ott sikerül már egy könyvet eladni, akkor sokkal könnyebb kisebb nyelvekhez kijaánlani a kötetet. Ehhez koncepció kell. Nagyon nehéz történet ez. Ennek a másik része az, hogy fontos lenne az angolul vagy németül kiadott magyar irodalomtörténet – azaz hogy ezeken a nyelvterületeken is hozzá tudjanak férni ahhoz, hogy mit gondolunk általában a magyar irodalomról. Voltak próbálkozások, a legutóbbi egy 2013-as német nyelvű kiadás, ami igyekezett minél több mindent átadni, ráadásul napjainkig tart, szóval egy teljes irodalomtörténet. Ez egy nagyon fontos háttérmunka ahhoz, hogy a magyar irodalmat ki lehessen vinni külföldre, és például az oktatásba bevinni, taníthatóvá

tenni. Most készül egy román nyelvű magyar irodalomtörténet is, ami szintén fontos. Kell az, hogy lássák a kontextust, és hogy ismerős legyen kint is, így könnyebben lesz befogadható.

➤ **Milyen tapasztalataitok vannak a közönség és a művész közötti kapcsolatról? Milyen fogadtatással találtok leginkább a saját művészi területeteken?**

✔ *Térey János:* Itthon a branding állítólag nagyon fontos egy író számára is. Vannak kortársaim, akik több tucat nyelven jelennek meg szerte a világon, miközben ezek gyakran kegyetlenül közepes munkák szerintem. De annyira csodálatosan hoznak bizonyos behízelt hívószavakat – diktatúra, erőszak, egzotikum, gender stb. –, hogy pusztán azok által tökéletesen eladhatóak. Ilyenkor persze fogja az ember a fejét, hogyan, hiszen a szakmán belül sincs becsületük. Nem arról van szó, hogy a közönséget nem lehet leváltani, mert az ő választásuk valóban szent. Hanem a kiadókon belüli és közti csoportdinamikáról. Ha magadat akarod nyújtani, biztosan ér majd csalódás meg meglepetés. Utóbbi a jó.

✔ *Szilágyi Csenge:* Néha, amikor elkeseredek, szoktam azon gondolkodni, hogy a színház egyre kevésbé tud meglepetést okozni. Ülnek a nézők, és persze, nagyon sok hatás éri őket, de manapság pont a filmek és az internet miatt már semmi sem meglepő. Ha kiállok a színpadra meztelenül, és leöntöm magam egy vödör vízzel, már az sem vált ki semmit.

✔ *Falvai Máttyás:* Számomra azért is fontos, hogy egzisztenciális szempontból ne függjek az írástól, mert nem akarok azon aggódni, hogy ez tetszeni fog-e valakinek, vagy sem. Nyilvánvalóan a szakmának a fogásai és az, ahogyan irodalmat alkotunk, arról szól, hogy az ember milyen befogadói struktúrák mentén tud valamilyen élményt szerezni, egy többszörösen áttételes, teljesen absztrakt jelrendszer révén, hogyan fog ez működni az olvasónál. Az nagyon is érdekel, hogy az embernek milyenek a befogadói mechanizmusai, és hogy ezekre én hogyan tudok hatni, de összességében egyáltalán nem foglalkoztat már az, hogy ha valamit írok, akkor az el fogja-e nyerni valakinek a tetszését. Van, akiben az elejétől kezdve megvan ez a magabiztosság, de nálam el kellett telnie nagyon sok időnek ahhoz, hogy legyen annyi öntudatom, tájékozottságom, önreflexióra való képességem, hogy azt tudjam mondani, ezt most én magamtól jónak érzem-e vagy sem. Innentől kezdve pedig ez az elsődleges mérce. A korábbi munkáimmal egyébként szinte kivétel nélkül elégedetlen vagyok. Persze jólesik, ha a közvetlen környezetemben lévő embereknek tetszik, vagy ha kapok olvasói visszajelzést, de a saját elvárásaimon túl nem akarok senkinek megfelelni, az is bőven elég nekem. A kritikával ugyanez a helyzet: mindig el fogom olvasni, érdekel is, és ha jogosnak érzem, elgondolodom rajta, ami hatással lehet a későbbi munkámra. Minden szöveget úgy igyekszem megírni, hogy képes legyen önálló világot alkotni, működni az olvasó számára. Hogy sikerül-e vagy sem, az függhet attól is, hogy mennyire jól végeztem el a dolgomat, meg attól is, hogy a másoknak megvan-e erre a receptorai. Ezen nem érdemes vacillálni.

✔ *Oláh Dezső:* A jazz abból a szempontból van jó helyzetben, hogy mindenki szeret bennünket, megvannak a saját templomaink, ahol mi játszunk. Amikor tizenöt évvel ezelőtt elkezdtem csinálni az első triómat, az ideológiám az volt, hogy oké, nincs közönségem. Akkor most oda megyünk játszani, ahol vannak. Elkezdtem apró underground helyeken zenélni, ahol voltak emberek. Ez valójában a mai napig így megy.

➤ **Mit lehet átadni, megtanítani egy adott művészeti területből?**

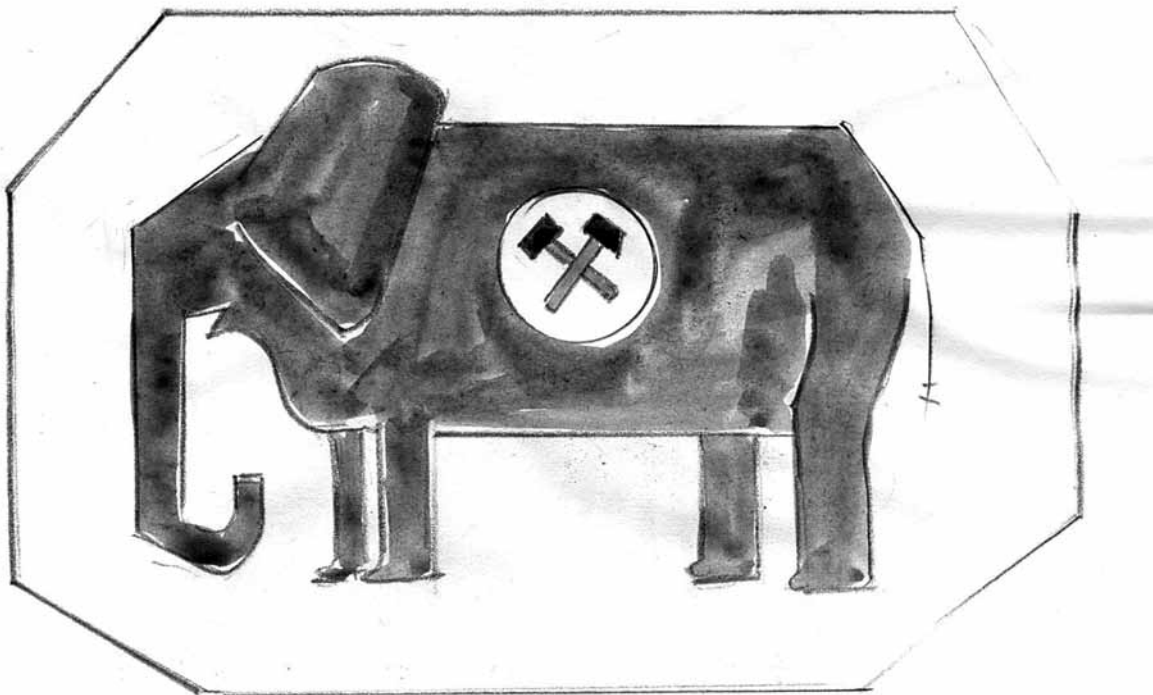
✔ *Halper László:* A zenének a szakmai részét lehet tanítani, bár a jazzgitározásnak a metodikája nincs annyira lefektetve, mint például a klasszikus hegedűé. De van egy zeneelméleti szakmai rész, ezt kell valahogy elsajátíttatni és arra figyelni, hogy a diákok merre érdeklődnek, valahogy közben a szabadságukat is meghagyva figyelni, hogy őket mi érdekli, és abban segíteni, hogy ahhoz hogyan tudnak a leginkább eljutni. A jazztanszakon Babos Gyula volt a mesterem, aki ebben nagyon jó volt. Soha nem erőltetett az emberre semmit. Az egyértelműen szakmai dolgokat persze elmondta és megmutatta. Manapság sokan a YouTube-ról tanulnak valamilyen hangszeren játszani, és ilyen szempontból a gitár nagyon jó, nagyon látványos, jól kivehető, hogy valaki mit csinál. Szaxofonon például nincs mit mutatni, de még zongorán sem olyan egyszerű, mint gitáron. Nagyon sok segítség van a neten, mindig biztatom a növendékeimet, hogy nézzék ezeket, de ami miatt ebben nem hiszek, az az, hogy nincs visszajelzés. Nem véletlenül csinálnak olyan iskolát a hatalmas világsztár jazz-zenészek, ahol valamennyi pénzt be kell fizetni, és valaki otthon fölveszi, ahogy játszik, beküldi, ők meg reflektálnak rá. De ez közelében sincs annak, mint amikor egy órát leülök egy sráccal, és minden mozdulatán látom, hogy az jó vagy rossz, és rögtön tudok szólni, ha nem, és próbálom úgy te-

relni, hogy neki könnyebb, jobb legyen. A legfontosabb viszont a gyakorlás. És abban nem hiszek, hogy valaki rosszul játszik, de jó tanár. Egyszer megköszöntem Babos Gyulának, hogy négy évig velem ülhettem egy teremben a gitárórán, ugyanis az, amikor valaki ilyen sokat, heti szinten gitározik, sok olyan dolgot is átvesz a másiktól, ami nem tudatos. Ha valaki egy szürke valakivel ül szemben, az közel sem olyan építő, mint amikor egy karakteres, jó muzsikussal, mert ott nemcsak azt tanulom meg, amit mond vagy mutat, hanem rengeteg más dolgot is automatikusan. Nagyon örülök annak, ha valakit úgy tanítok, hogy hallott engem gitározni, megtetszett neki, és így keres meg. Én egyféleképpen tudok gitározni. Ha neki ez jó, és szeretné átvenni, megpróbálok neki ebben segíteni.

✓ *Vincze Ferenc:* Van a szépírás, és van a kritika/tanulmányírás. Az egyetemen elvileg nem szépírókat nevelünk, hanem – jobb esetben – irodalomtörténészek lesznek a végén páran. Ezt sem könnyű megtanítani, mert sok embernek van rengeteg gondolata, de azokat rendszerezve összeszedni nem tudják: nekik szerkesztési technikát lehet tanítani, hogy hogyan állítsanak össze egy szöveget. A szépírást szerintem nem lehet megtanítani – azt igen, hogy hogyan próbáljunk írni egy novellát, de azt nem, hogy ebből hogy lesz novella a végén. Neki kell érezni. Hogy értéke legyen, kell valami más is hozzá, amit nem tudok megtanítani.

✓ *Féner Tamás:* Talán arról érdemes gondolkodni, hogy a fogalmakban jelentkező kérdéseket milyen módon lehet látványos formává formálni. Ehhez viszont sok, már működő megoldással kell megismerkedni, és az sem árt, ha ezt az utat ellenőrzésképpen visszafelé is bejárjuk, elolvassuk a képet, a maga teljességében megkísérelve megérteni. A fotózással kapcsolatosan ezt lehetne jól tanítani.

✓ *Oláh Dezső:* Az embert belekényszeríti a rendszer egy ilyen csinovyik-állapotba – pedig én nem vagyok az oktatás egyetlen mozzanatának sem ellenzője –, és le kell írunk, hogy egy gyerek egy hónap alatt mit tanult. De ezt én sem tudom megmondani, nagyon nehéz ezt megfogni. Volt olyan növendékem, akinek nem volt olyan jó ritmusérzéke, nehezen olvasott kottát, de nagyon szeretett zongoraóra-ra járni, és együtt szépen lassan kivettük – furcsán hangzik – a viselkedéséből vagy a személyiségéből a gátakat. És kiderült, hogy mást is megtanult tőlem, mert egyszer azt mondta, hogy az első randijára megy, és arra gondolt, hogy ő is ilyen szép cipőt vesz fel a farmerhoz, mint én.

GERBER PÁL, Tatabánya elefántja, 2012